

א. רבי אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם (תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי – חדש שהארץ מליאה דשאים ואילן מלא פירות. והוא זמן רביעה, כמו שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה...). רבי יהושע אומר: בניסן (ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי – חדש שהארץ מוציאה דשאים ואילן מוציא פירות. ואותו פרק זמן בהמה חיה ועוף שמזדוגים זה אצל זה).

לרבי אליעזר, החל המבול לירד בי"ז במרחשון (ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ. וכשאתה מתחיל ירדת הגשמים במרחשון (ובחדש השני היינו שני לדין) נמצא מקרא זה מדבר בתשרי, ומשמע שזה עתה נכנסה שנה חדשה, שאם אתה מונה מניסן הרי שכבר נתחדשה השנה מקודם והיה לו לומר במקרא הקודם [המדבר על חדש סיון] 'ותנח התיבה באחת ושש מאות שנה.' רש"י. ולרבי יהושע – בי"ז באייר (ובראשון באחד לחדש היינו ניסן לפי אותו חשבון. ונחלקו לטעמיהם במקום אחר, האם המבול החל ביום שכימה שוקע או עולה).

לרבי אליעזר, בתשרי נולדו אבות (כירח האתנים בחג – ירח שנולדו בו איתני עולם. וגם מתו בתשרי – שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים). ולרבי יהושע – בניסן (בחדש זיו – שנולדו בו זיותני עולם, כלומר כשנתחדש אייר כבר נולדו. ערש"י ופרי צדיק לר"ח אייר א). יצחק אבינו נולד בפסח לדברי הכל. (למועד אשוב אליך – עמדו בתשרי ואמרו למועד הבא דהיינו פסח, ושנה מעוברת היתה, ויולדת לשבעה יולדת למקוטעים. לפי מדרשים אחרים עמדו בניסן ואמרו לאותו מועד לשנה האחרת. עתוס).

בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה ('פקידה פקידה' 'זכירה זכירה' לגזרה שוה); יצא יוסף מבית האסורים (תקעו בחדש שופר... עדות ביהוסף שמו בצאתו...); בטלה עבודה מאבותינו מצרים (נאמר שם הסיירות מסבל שכמו... ונאמר והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים).

לרבי אליעזר, בתשרי עתידים ישראל להיגאל (שופר שופר לגזרה שוה). לרבי יהושע – בניסן (ליל שמרים – המשומר ובא מששת ימי בראשית).

א. כל אחד דיבר על גאולה מסוג אחר [והיינו 'רוחו של משיח' שנברא בתשרי לר"א ובניסן לר"י];

גאולה הבאה ע"י תשובת זמנה בתשרי שהוא חודש המסוגלת להתעוררות תשובה, על ידי השופר והכפרה והשמחה של סוכות. ואילו ניסן הוא זמן גאולה הבאה בעתה בלא התעוררות ישראל [והולך רבי יהושע לשיטתו (בסנהדרין צז). שהגאולה אינה תלויה בתשובה] (עפ"י פרי צדיק בראשית ה).

ב. כתב בספר ערוך השלחן (תפ), על המנהג שנהגו לעמוד בשעת פתיחת הדלת בליל הסדר – לחיזוק האמונה בגאולה העתידה, שכך אנו מקובלים בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל.

ב. עץ פרי – לר"א, משמע שנגמר פרי. ורבי יהושע פירש כדברי רבי יהושע בן לוי, כל מעשה בראשית לקומתם נבראו לצביונם נבראו ולדעתם נבראו. עץ עשה פרי – עץ המצמיח פירות. [לר"י, כן היה באותה שעה שנבראו בניסן שהוא זמן לבלוב ופריחה. ולר"א היינו לדורות אבל באותה שעה, בתשרי, העץ מלא פירות].

ירח האתנים – תשרי. לר"א, על שם שבו נולדו איתני עולם. ולרבי יהושע, חדש שתקיף במצוות. חדש זיו – אייר [או: ניסן של תקופה. ערש"י; תוס' ב: ד"ה דאימנו]. לר"א, שבו יש זיו לאילנות. לר"י: שבו נולדו זיותני עולם.

דף יב

טז. א. באחד בתשרי ראש השנה לירקות – למאי נפקא מינה?

ב. באלו שנים נוהגים מעשר ראשון, שני ועני?

ג. מהם שלבי הגידול של הפירות השונים שלפיהם נקבעת שנת המעשרות אליה משתייכים הפירות?

ד. המודר הנאה מחברו 'לשנה' / 'לשנה זו' – מה דינו?

קח

א. באחד בתשרי ראש השנה למעשר ירק, וכל שכן למעשר דאורייתא של דגן תירוש ויצהר – ונפקא מינה לענין סוג המעשר, המשתנה משנה לשנה כדלהלן. וכן לענין זה שאין מעשרים פירות שנה זו על פירות שנה אחרת (עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה). הלכך ליקט ירק ערב ראש השנה עד שלא תבא השמש וחזר וליקט משתבא השמש – אין תורמים ומעשרים מזה על זה. לדברי התוס' (יג: ד"ה אחר; י"ד: ד"ה ולשיעית) 'לקיטה' לאו דוקא אלא הולכים אחר גמר הפרי באדמה. ואין כן דעת הרמב"ם.

ב. מעשר ראשון נוהג בכל השנים (מלבד שנת השמיטה שפירותיה הפקר ופטורים מן המעשר. ואל הלוים תדבר ואמרת אלהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם בנחלתכם – הקישו הכתוב לנחלה שאין לה הפסק (רבי אליעזר בן יעקב); ובא הלוי... – כל זמן שבא תן לו. רבי יהודה). מעשר שני נוהג בשנה ראשונה לשמיטה, ובשנה שניה וברביעית ובחמישית (כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר. ונתתה ללוי לגר... – שנה שאין בה אלא מעשר אחד ממעשרות השנים הקודמות, והיינו מעשר ראשון, ומתוסף עליו מעשר עני תחת מעשר שני). מעשר עני נוהג בשלישית ובששית (כי תכלה... ושנה ששית – מפורש במכשירין ב, יא ובבבא ה, ט).

ג. מלבד ירק, שמעשרותיו נקבעים על פי זמן לקיטתו כאמור, בשאר פירות אין הלקיטה קובעת בהם אלא שלב מסוים בגידולם הוא הקובע. ואם היה בשנה שניה – חייבים במעשר שני, ואם בשלישית – מעשר עני, וכד'; –

התלתן – משתצמח התבואה לזרעים. (רש"י: שהזרע צומח בתוכו. תוס': שנגמר בישראל כל כך שאם ייתלשו ויזרעו במקום אחר – מצמיח).

התבואה והזיתים – משיבאו שלישי. (לרש"י, התירוש הוא בכלל 'תבואה'. ולפתתוס' אין מדובר אלא על תבואת דגן, אך י"א שגם בענבים הקובע הוא הבאת שלישי, אלא שיש בהם סימן מסוים – משיבאישו (= משייקראו 'באושא'. עפ"י ירושלמי. וע' להלן).

ובשאר אילנות, חנטת הפירות היא הקובעת את השתייכותן לשנה מסוימת, שאם חנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט – מתעשרים לשנה שעברה.

יש אומרים שהשיעורים שנתנו חכמים (מעשרות א) לחיוב מעשר ('עונת המעשרות') הוא הוא שלב החנטה (עפ"י ר"י קורקוס ורש"ס ריש מעש"ש ועוד). ויש חולקים וסוברים שהם שני שיעורים שונים, ולענין קביעות השנים הולכים באילן אחר חנטה (כן דעת רש"י ותוס' וריטב"א ור"ן ור"ש שביעית ב, ז). ויש סוברים שלהלכה הולכים אחר עונת המעשרות ולא אחר חנטה (עפ"י רמב"ם מעשר שני א, ב ורדב"ז; מאירי יג; יו"ד שלא, קכה. וע"ע: פנ"י; חזון איש שביעית ז, יב; עלה יונה עמ' קסח ואילן).

לדעת הריטב"א [שלא כשאר הראשונים], לענין קביעות השנים הולכים בזיתים אחר חנטה ולא אחר הבאת שלישי. ולדעת הסוברים להלכה שהולכים בשאר האילנות אחר עונת המעשרות, אף הזיתים כשאר אילנות לענין זה אלא שבהם עונת המעשרות היא הבאת שלישי כתבואה (עפ"י פני יהושע).

ד. המודר הנאה מחבירו 'לשנה' – מונה שנים עשר חודש מיום ליום (ומשמע שחודש העיבור אינו בכלל – ע' ריטב"א; שו"ת הרשב"א ח"ב קל). ואם אמר 'לשנה זו' – אפילו לא עמד אלא בעשרים ותשעה באלול, כיון שהגיע יום אחד בתשרי עלתה לו שנה [שבנדריים הלך אחר לשון בני אדם (והוא הדין לשבועה. ע' גם בשו"ת הריטב"א לז)]. ואפילו למאן דאמר יום אחד בשנה אינו חשוב שנה – הלא קיבל עליו לצער עצמו, והרי נצטער.

א. אמר בנדרו 'השנה' – נחלקו הב"ח והש"ך (יו"ד רכ) אם זה כ'לשנה' או כ'לשנה זו' [ע' בשו"ת מהריב"ל ח"ב כא, ובראשונים בנדרים סג. בספר מאור ישראל כתב להוכיח כדברי הש"ך, שהאומר 'השנה' כאילו אמר 'לשנה זו'.

ב. עמד בחורף ואמר 'שנה זו' – אין אומרים הלך אחר רוב שנים שאינן מעוברות, אלא אסור באדר שני עד ראש השנה [ואין אומרים יעלה אדר שני במקום אלול ויהא מותר באחד באלול].
רא"ש נדרים ה, ב עפ"י ירושלמי.

דף יג

יז. א. תבואה של שביעית הגדילה בקרקע ויוצאת לשמינית – האם נוהגים בה מנהג שביעית?

ב. הקטניות – מהו השלב הקובע בהן לענין שנת-המעשרות ולשביעית?

ג. מהו הדבר הקובע באילנות?

ד. האם יש בילה ביבש, ולמאי נפקא מינה?

ה. עומר שהקריבו ישראל בכניסתם לארץ – מהיכן הקריבו? האם קציר של נכרי כשר למנחת העומר?

א. כל תבואה שהביאה שלישי בשביעית לפני ראש השנה – אתה נוהג בה מנהג שביעית בשמינית. (יש שדרשו מהכתוב מקץ שבע שנים במעוד שנת השמטה בחג הסכות – יש לך דבר של שמינית והוא אסור כשביעית. ומנין שהבאת שלישי קובעת שנאמר וחג האסיף בצאת השנה – אסיף שאתה קוצרו בחג שייך לשנה היוצאת, והדבר ידוע לחכמים שכל תבואה שנקצרה בחג בידוע שהביאה שלישי לפני ר"ה. ויש שדרשו מועשת את התבואה לשלש השנים – אל תקרי 'לשלוש' אלא 'לשליש').
הבאת שלישי היינו במשקל הגרעינים. ויש ראשונים סוברים שהוא שיעור שאם יזרע הגרעין באדמה, יכול להצמיח.

ב. האורז והדוחן והפרגים והשומשמים, זמן השרשתם הוא הקובע לענין שנות המעשרות ולשביעית, שאם השרישו לפני ר"ה מתעשרים לשעבר ומותרים בשביעית, ואם לאו אסורים בשביעית ומתעשרים [בשאר שנים] לשנה הבאה. וכן פול המצרי שזרעהו לזרע [ולא לירק] – הריהו כשאר קטניות שהולכים בו אחר השרשה (ר"י בן כיפר בשם רבי שמעון שזורי). – קבעו חכמים לילך בקטנית אחר השרשה, מתוך שעשויים פרכים פרכים ואינם נגמרים ונלקטים כאחת, והרי עלול להימצא מעשר מהחדש על הישן או להפך, לכך קבעו לילך בהם אחר השרשה שהיא נעשית בבת אחת בכל השדה.
שמואל אמר: הכל הולך אחר גמר פרי. [מצא שמואל תנא שאינו הולך אחר השרשה בקטנית אלא אחר גמר הפרי, ופסק כמותו. רש"י].

א. הלכה כשמואל שהולכים אחר גמר פרי (רמב"ם שמיטה ויובל ד, יא. וע' מנחת שלמה סוסי" מט וס"ג ג שנראה שאין חולק בדבר להלכה, ודלא כמו שכתב בתפארת-ישראל).

ב. לדעת הראב"ד (מעשר שני א, י) גמר פרי שלהם היינו הבאת שלישי (וכ"ד הרדב"ז ופאת השלחן יג, יז) בדעת הרמב"ם. ואין כן דעת התוס' והר"ש (שביעית ב, ז-ח).

ג. הריטב"א כתב (וכן משמע מהרמב"ן, וי"א כן בדעת ר"ח) שלא אמר שמואל אלא בפול המצרי, אבל אורז ודוחן הולכים בהם אחר השרשה.

ד. יש אומרים שלחכמים אין הולכים באורז אחר השרשה אלא בשביעית בזמן הזה (כן צדדו התוס' וכ"כ הרא"ש שביעית ב), אבל בזמן שנהגה שביעית מדאורייתא הולכים אחר לקיטה. ויש חולקים (ער"ש שם).